

PAPER DETAILS

TITLE: JÖN TÜRK ROMANI ÖRNEĞİNDE AHMET MIDHAT EFENDİ VE PRAGMATİZM

AUTHORS: Feyza BULUT

PAGES: 484-505

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1408055>

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
PROF. DR. M. ORHAN OKAY ÖZEL SAYISI
YIL 6, ARALIK 2020

Arş. Gör. Dr. Feyza BULUT

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
feyzaislamoglu@gmail.com
ORCID

JÖN TÜRK ROMANI ÖRNEĞİNDE AHMET MİTHAT EFENDİ VE PRAGMATİZM

AHMET MITHAT EFENDİ AND
PRAGMATISM IN THE SAMPLE OF
THE NOVEL *JON TURK*

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 20.11.2020
Kabul Tarihi: 11.12.2020
Yayınlanma Tarihi: 31.12.2020

Article Information: Research Article
Received Date: 20.11.2020
Accepted Date: 11.12.2020
Date Published: 31.12.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Bulut, Feyza, “Jön Türk Romanı Örneğinde Ahmet Mithat Efendi ve Pragmatizm”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı, Aralık 2020, s. 484-505.

Bulut, Feyza, “Ahmet Mithat Efendi And Pragmatism In The Sample Of The Novel *Jon Türk*”, *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Special Issue, December 2020, p. 484-505.

10.28981/hikmet.829140

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Arş. Gör. Dr. Feyza BULUT

JÖN TÜRK ROMANI ÖRNEĞİNDE AHMET MİTHAT EFENDİ VE PRAGMATİZM*

AHMET MİTHAT EFENDİ AND PRAGMATISM IN THE SAMPLE OF THE NOVEL JON
TURK

ÖZ

Pragmatizm, sosyal yaşamın uygulama alanındavardır olan, fakat kuramsal anlamda geç hayata geçirilmiş düşünme sistemlerinden biridir. *Faydacılık* ya da *yararcılık* şeklinde dilimize aktarılan bu akım, edebî metinlerin oluşum sürecine birtakım katkılar sunmuştur. Henüz kuramsallaşmadan önceki haliyle düşünce sisteminde yansımaları görülen, sonrasında ise metinlerdeki somut varlığı tespit edilebilen bu akımın, edebî metinlerdeki ifade ediliş şekli dikkat çekicidir. Bilhassa bazı dönemlerde verilen eserlerde daha çok gündeme geldiği görülen akımın, Türk edebiyatındaki varlığı Tanzimat döneminde tamamen belirginleşmiştir. Bu dönem yazarlarından Ahmet Mithat Efendi, *faydayı* azımsanmayacak düzeyde önemseyen yazarlardan biri olarak, pragmatist felsefe açısından döneminin ilk akla gelen isimlerinden olmuştur. Yazarın eserlerindeki pragmatist söylemi ve bunun bireye ve topluma katkısı, yazarın pragmatist bakış açısının somut göstergeleri olarak kabul edilebilir. Birçok türde eser vermiş olan yazarın, romanlarındaki pragmatist söylem okurlara felsefeyi anlatır niteliktedir. Yazarın diğer romanlarında da mevcut olanbu söylem, tek bir roman örneğinden hareketle mercek altına alınmıştır.

Bu çalışmada, yazarın son romanı olan *Jön Türk*'ten hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin pragmatist söylemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, *fayda*.

ABSTRACT

Pragmatism is one of the thinking system that is available in application area of social life but has been brought to life late theoretically. This movement that is translated into Turkish as '*faydacılık*' or '*yararcılık*' contributed to formation period of literal texts. Expression in literal texts of this movement of which reflections have been seen before theorizing and palpable existence in texts could be determined later is remarkable. Presence of the movement that has been came up in some periods and works especially became clear in Turkish literature in term of Tanzimat completely. Ahmet Mithat Efendi who is one of the writers of this period is among the names who firstly comes to mind about pragmatist philosophy as a writer who care about benefit considerably. Pragmatist discourse of the writer in his works and contribution of this discourse to individual and society can be accepted as the palpable indicator of the writer's pragmatist perspective. A lot of pragmatist discourse of the writer who has written various genres commentate the philosophy to readers. Mentioned discourse that exists in other novels of the writer also is scrutinized with reference to only one novel.

In this article, it has been focused on the pragmatist discourse of Ahmet Mithat Efendi with reference to his last novel *Jön Türk*.

Keywords: Pragmatism, Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, benefit.

* Bu çalışmada, "Bireysel ve Toplumsal Fayda Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Pragmatizm" adlı doktora tezimizden faydalanılmıştır.

Giriş

Toplumsal yaşamın yön verdiği edebî metinler, edebî ve felsefî akımlar ışığında oluşurlar. Toplumun yaşam şekli ve ihtiyaçları neticesinde teşekkül eden akımlar, edebî eserlerin oluşum çizgisinde belirleyici roller üstlenirler. Edebî akımlar sahasında literatüre önemli bir çalışma kazandıran İsmail Çetişli, edebî akımların metinlerin okunmasında ve incelenmesinde hayatî önem arz ettiğini söyler ve “edebiyat akımlarının, hem edebiyat sanatı hem de edebiyat biliminden ayrı düşünülemeyeceğini” (Çetişli, 2006: 13) ifade eder. Bu bağlamda, edebî eleştiri süzgecine alınan eserler, birçok yönüyle değerlendirilebileceği gibi akımsal yönü ile de mercek altına alınabilmelidir.

Edebî ürünleri anlamamanın birinci koşulu onu eleştirmektir. Terry Eagleton'un ifadeleri ile "Edebiyat vardır, dolayısıyla onu anlamak ve takdir etmek istediğimize göre eleştiri de olacaktır." (Eagleton, 2012: 11). Bilhassa eserlerin yarına taşınmasına yardımcı olan eleştiri, eserlerin okur kitlesini ve okurların bakış açısını şekillendirir. Bu bağlamda edebiyatın şiir ve tiyatro kadar eski olmamakla birlikte en rağbet gören türlerinden olan roman gerek hacmi gerek ifade şekli ile yüzyılı aşkın bir süredir daha fazla incelenen türlerden olmuştur.

“Türk edebiyatında roman” denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Ahmet Mithat Efendi, gerek roman, hikâye, piyes, makale, gazete yazıları ve tercümeleriyle gerekse sosyal yaşamı ve duruşuyla dikkatleri çeken önemli yazarlardan biri olarak karşımıza çıkar. O, okurlarını bilgilendirmeyi ve onlara öğütlerde bulunmayı, insanlara fayda sağlamayı kendisine vazife edinmiş usta bir kalemidir. Yazmış olduğu romanların neredeyse tamamında bu yönü öne çıkan yazarın, halka sadece okuma alışkanlığı kazandırma ve okumayı sevdirmeyi amaçlamadığı, aksine çok daha büyük hedeflere odaklandığı ve derin bir tefekkür dünyasına sahip olduğu aşikârdır.¹ Yazarın öncelikli amacı Osmanlı toplumuna fayda sağlamak, tavsiye ve öğütlerde bulunmak; aynı zamanda İslam medeniyetinin de insanlığa bunu öğütlediğini anlatmaktır. Bu doğrultuda yazarın romanlarında verdiği öğütler ve tavsiyeler dikkat çekicidir. Ahmet Mithat’ın bu tutumu, Martin Heidegger’in sanat eserinin bir işlevinin olması gerektiği yorumunu akıllara getirir. Heidegger, “Sanat eserinin görevini anlamakla ilgilenir. Sanat eserinin başardığı iş nedir? (...) Ayrıca Heidegger için sanat önemlidir. Çünkü eşsiz bir açığa vurma şeklidir.” (Hitchcock, 2013: 227). Bu yönüyle, Ahmet Mithat Efendi’nin romanları incelenirken, dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de yazarın sanatını açığa çıkarırken faydalandığı edebî akımlar olacaktır. Ahmet Mithat Efendi, bilhassa doğalcı/natüralist romanları ile tanınan bir yazardır. Yazarın Emile Zola’nın natüralizmini bildiği

1 Ahmet Mithat Efendi'ye dair yapılmış olan çalışmaların en önemlilerinden kabul edilen *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* isimli eserde Okay, Ahmet Mithat'ın çok defa popüler bir yazar olarak değerlendirildiğinden ve küçümsendiğinden yakındır. Oysa Ahmet Mithat, bahsedildiğinin aksine oldukça donanımlı ve edebî yönü ile ciddi eserler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Okay, 2017: 11.

ve uyguladığı, hatta eleştirerek daha doğrusunu ortaya koyduğu düşünülmektedir. (Moran, 2011: 62-63). Bununla birlikte yazarın bilerek yahut içgüdüsel olarak pragmatizmden de ciddi şekilde etkilendiği ve bu minvalde eserler verdiği de açıkça görülür. Bu kanaati Okay, şu ifadeleri ile desteklemektedir: “... Ahmed Mithat Efendi, maddî veya manevî, her sahada umum Osmanlı milletinin saadeti gibi daha pragmatist bir neticeye ulaşmak ister.” (Okay, 2017: 29). Yazarın eserlerinde görülen pragmatizm etkisi, daha çok felsefî bir akım olarak bilinen pragmatizmin tanınması ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda akımın ortaya çıkışından bugüne genel hatları ile serüvenini bilmek gereklidir.

1. Pragmatizm

19. yüzyılda Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey gibi ünlü düşünürler tarafından öne sürülen bir felsefe akımı olan pragmatizm, araştırmacılara disiplinlerarası bir çalışma alanı sunar. Pratik yaşamda da izdüşümlerini rahatlıkla görebileceğimiz bu akım, her şeyden önce bir düşünme biçimi olarak ele alınmalıdır. Pragmatizm, insanların bilgilerinin, fikir ve inançlarının insan yaşamında uygulanmasını, işe yaramasını ve kimi sorunlara çözüm ve fayda sağlamasını öngörmüştür. Bu bağlamda pratik ve sosyal yaşamda etkin bir rol oynayan söz konusu akım, edebî metinlere de etki etmiştir.

Pragmatizmin kurucularından olan William James’e göre “insan sonsuz derecede yararlı veya zararlı olabilen bir gerçeklikler dünyasında yaşam sürer” (James, 2015: 27). Pragmatist düşünürün, üzerine birçok yorum yapılmış olan bu görüşü “pragmatist bakış” ve “rasyonalist bakış” karşılaştırmasını akıllara getirir. Çünkü gerçeklik hem yararlı hem zararlı olabilir. Pragmatizmin yararlılık ilkesi göz önüne alındığında pragmatist bakışın evrensel olan rasyonalist bakışa bir üstünlüğü olduğu düşünülebilir. Bu üstünlük daha çok sonuç odaklıdır. Fakat sonucun iyi ve daha iyi olabilme ihtimalleri de düşünüldüğünde pragmatizmin “*Dahaiyicilik*” olarak kabul edildiği görüşleri akıllara gelir. Bu durum, araştırmacının söz konusu eylemin nasıl neticeleneceğini bilmesini gerektirecektir. Çünkü ‘doğru’nun hem rasyonalist hem de pragmatist için değişmeyeceği gerçeği, araştırmacının sonuca yönelmesini zorunlu kılacaktır.

Dewey, James ve Peirce'in pragmatizme dair görüşlerinin incelenmesi neticesinde kavramın somutluğu ve olgulara yakınlığının düşünürlerin ortak paydada birleştiği iki özellik olduğu saptanmıştır. Pragmatizmin somut olması pratik sonuçlar doğurması ile ilişkilendirilirken, olgulara yakınlığı eski ile yeniyi uyumla bir araya getirmesi bağlamında açıklanır. Akımın pratik ve sosyal yaşamla etkileşim halinde olmasını açıklarken, bu hususun önem arz ettiği saptanmıştır.

Pragmatizme dair tartışmalı konuların başında gelen doğruluk ve faydalılık hususu, daha çok bireylerin tercih etme gerekçeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre doğru, düşüncelerin sağladığı kazançlar, onların

peşinden gitmemizin tek sebebidir. Ferdinand Canning Scott Schiller'e göre doğru, "işgören"dir. John Dewey'e göre ise doğru "doyum sağlayan"dır. Bu bağlamda pragmatizmin sonuca yönelik olduğu yine pekiştirilmiş olmaktadır. Bir diğer deyişle pragmatizm geleceğe yöneliktir. Rasyonalizmle arasındaki farklardan bir diğeri de esasen budur. Rasyonalizm geçmişe dönük, pragmatizm ise geleceğe yöneliktir. William James pragmatizmin rasyonalizmden akılca da üstünlüğünü savunmuş ve evrenin akılsallığının doğruluk alanındaki en hakiki savunucularının kesinlikle rasyonalistler değil, pragmatistler olduğuna vurgu yapmıştır.

Pragmatizm, arabulucu bir yöntem olarak nitelenmiştir. Bu yönü ile arka planında hem rasyonalist hem hümanist, hem teist yönler barındırır. İtalyan edebiyatının ünlü isimlerinden Giovanni Papini, *Bitik Adam (Un Uomo Finito)* adlı eserinde, pragmatizme dair görüşlerini özyaşam öyküsü şeklinde kaleme alır. Burada akımın bu çok yönlü ve disiplinlerarası bir kavram oluşuna dikkat çeker (Papini, 2016). Papini'nin iddialarını destekleyen Hikmet Kırık ve Oya Morva, Papini'nin pragmatizmin birçok alana nüfuz ettiğine açıklık getirdiği örneğinden şu şekilde bahseder:

"İtalyan pragmatist Papini'nin doğru bir şekilde tespit ettiği gibi pragmatizm, bütün kapıların kendisine açıldığı koridor gibidir. Bütün kuramların ortasında ve hepsine bir eşik mesafesindedir: 'Bu odalardan birinde oturmuş estetik hakkında kitap yazan bir adamı; diğer birinde diz çökmüş iman ve kuvvet için dua eden birisini; bir üçüncüsünde bir cismin özelliklerini araştıran bir kimyacıyı bulabilirsiniz. Bir dördüncüsünde idealist bir metafizik sistem üzerinde derin derin düşünülmekte; beşincisinde metafiziğin imkânsızlığı gösterilmektedir. Fakat hepsi aynı koridoru paylaşır ve kendi saygıdeğer odalarına pratik yoldan girip çıkmak için bu koridordan geçmelidirler.'" (Kırık ve Oya, 2016: 54).

Papini'nin vermiş olduğu örnek, onun pragmatizmin çok yönlülüğüne ve disiplinlerarası bir çalışma alanı sunduğuna dair bir bakış açısı teşkil etmesi bakımından önem arz eder. (Yücesan, 2017: 102-115). Papini'nin de ifadeleri ile desteklendiği üzere, pragmatizm, çok yönlü ve birçok disiplini ilgilendiren bir akım olarak değerlendirilmelidir. Bu eleştirel perspektifle bakıldığında, pragmatizmin, rasyonalizm, hümanizm ya da teizm gibi kavramlarla ayrışan kimi yönleri olmakla birlikte, bağdaşan yönlerinin de varlığı gün yüzüne çıkar.

Arabulucu bir yöntem olarak değerlendirilen pragmatizmin çıkarıcı olup olmadığı problemi de yine birçok düşünür ve edebiyat kuramcısı tarafından tartışılan önemli hususlardandır. Sara Çelik, *Pragmatizm – Pratik Bir Felsefe* isimli kitabında pragmatistin çıkarıcı olma mevzuunu tartışmıştır. Çünkü bilhassa kamusal sağduyu alanında "yarar" kavramı, "çıkar" kavramı ile özdeş olarak düşünülür. Yararını gözetken insanın aynı zamanda çıkarını gözetmiş olacağı da varsayılır. Buradaki problem bu ikinci kavramın etik yönden tümüyle aykırı kabul edilen bir kavram olmasıdır. Yani, çıkar kavramı kötü ve istenmeyen bir etik değeri gösterir. Bu durumda yarar değeri de aynı duruma düşmüş oluyor. Oysa bu ikisi aynı şey demek değildir. Çıkar daha çok öteki

insanlarla ilişkili eylemlerde söz konusu olabilir. Bu da mutlak suretle değil, olasılıklar dâhilinde görülecek bir olumsuzluktur.

2. Bir Yöntem Olarak Pragmatizm

Pragmatizmi bir yöntem olarak ele aldığımızda, içinde bulunulan zamanın ve toplumun koşullarına, gereksinimlerine en uygun ve yarar sağlayabilecek bilimsel nitelikli bir yaklaşım şekli olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda akım bazen öznel ve soyut, bazen bilimsel olarak nitelendirilebilir. Koşullar içerisinde şekillenen ve betimlenen bir akımdır. Bu sebeptendir ki pragmatizm, her toplumda farklı dönemlere tekabül eden etkilere sahiptir. Net sınırlarını çizmenin, tarihsel bir sürece oturtmanın zor olduğu bu düşünsel akım, birçok medeniyetin edebi eserlerine gayri-ihtiyari de olsa sirayet etmiştir. Mehmet Servet, Türk edebiyatında pragmatizmin durumundan bahsederken, akımı bir *nebülöze*² ve *sise* benzetir. Edebî eserlerimizin giderek pragmatizme mahkûm olacağını ifade eden Servet, “Bu felsefe tarzı, nebülöz halinde veya bir sis gibi bugünkü fikir hayatımız içine dağılmıştır” (Servet, 2014: 62) tespitinde bulunur. Bundan dolayı Servet, pragmatizmin ülkemizde de özel bir tarihi olduğu kanaatindedir. Bu itibarla edebî metinlere de kaynaklık etmiş olan bu akım, tarihsel serüven olarak doğduğu tarihten çok daha öncesine dayanan içgüdüsel bir mevcudiyete işaret eder. Akımın toplumsal düşünce yapısındaki tezahürü, asırlardır yazılan eserlerde varlığının açıklanmasına yardımcı olur. Aksi takdirde, 19. yüzyılın ikinci yarısında kuramsal anlamda varlığından bahsedilen bu akımın doğuşundan önce de zihinlerdeki varlığından bahsetmek, yanlış algılamalara sebep olacaktır. Akımın içgüdüsel ve düşünsel varlığı başta olmak üzere, kimi yönleri ile de kuramsal varlığının baş gösterdiği edebî metinler önemli bir araştırma konusu teşkil etmektedir.

Söz konusu döneme tekabül eden, Türk edebiyatının edebî birçok metninin vücuda geldiği tartışmalı dönemlerin başında Tanzimat dönemini anmak yerinde olacaktır. Tanzimat dönemi yazarları, Tanzimat fermanı ile birlikte edebiyatın estetikten ziyade işlevselliğinin ön plana çıkarılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu hususa dikkat çeken Berna Moran, edebiyatının işlevini tanımlamaya çalışır. Ona göre, “Edebiyat eğitir, öğretir, heyecan ve zevk verir, iyi veya kötü duygular aşılayabilir, cinsel arzular uyandırır vb.” (Moran, 2011: 307). Moran’ın edebiyata zorunlu bir işlev yüklediği açıklamalarına bakarak, Tanzimat fermanını bu söylemlerin başlangıcı olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Bu ferman, aynı zamanda pragmatist söylemin edebî metinlere giriş anahtarı olarak da değerlendirilebilir. 19. yüzyıla tekabül eden bu süreç, roman tarihinde de bir açılım olarak kabul edilir. Bu yüzyılda romandaki değişikliği Mustafa Nihat Özön şu şekilde değerlendirir: “Roman tarihle sıkı bir komşuluk yapmaya, bilimin keşif ve varsayımlarından yararlanıp zenginleşmeye başlar; ahlakî ve toplumsal sorunları konu edinir ve bunları

² Nebülöz, *bulutsu* anlamına gelmektedir. Tozlu, bulanık ve muğlak olması yönü ile pragmatizm akımını açıklayıcı bir sıfat olarak kullanılmıştır. bk. Türk Dil Kurumu Sözlüğü, *nebülöz* mad., Ankara.

tartışır. Kısacası her şeyi kapsamına alır.” (Özön, 2015: 28). Bu süreçte, başta Şinasi ve Namık Kemal olmak üzere, Tanzimat döneminin birçok yazarı, edebî metinlerin topluma ve insanımıza fayda sağlaması gerektiği düşüncesine sahiptirler (Evin, 2004: 4-6). Bunun en bilinen örneklerinden, Namık Kemal’in “Lisan-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir” isimli makalesinde, sanat uğruna anlamın feda edilmemesi gerektiğinden, zikredilenlerin asıl faydasının onun bir ulusun doğru şekilde eğitilmesi için sunduğu hizmette olduğundan bahsedilir. Bunun gibi birçok metinde, edebî eserlerin yalnızca sanat göstergeleri değil; aynı zamanda toplumsal fayda unsurları olarak da oluşturulmaları gereği anlatılır.

3. Ahmet Mithat Efendi ve Pragmatizm

Ahmet Mithat Efendi, yazmış olduğu eserleri ve fikir dünyası itibarıyla hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında topluma yol gösterme ve toplumu iyiye yönlendirme misyonunu üstlenmiş yazarlarımızdandır. Kaleme aldığı romanları, hikâyeleri, gazete yazıları, girdiği münakaşalar, onun bu yönünü ortaya koyan açık göstergelerdir. Yazarın, ortak paydası Osmanlı toplumunu daha iyiye ve daha faydalıya yönlendirmek olarak genelleyebileceğimiz edebî serüveni, pragmatist bir eğilime işaret etmektedir. Onun eserlerinde sıklıkla karşılaşılan pragmatist ifadeler, okurlarına vermeye çalıştığı mesajlar olarak ele alınabilir. Buna göre öncelikle dikkat çeken husus yazarın, pragmatist felsefenin doğrudan felsefî bağlamı ile tartışıldığı ifadeleridir. Usta kalem, romanlarında olay örgüsü kapsamında büründüğü pragmatist anlatıcı olmanın yanı sıra, olay örgüsünün dahi dışına çıkarak kuramın felsefî arka planına da göndermelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Ahmet Mithat romanlarında dahi pragmatizm felsefesine ışık tutmuştur da denilebilir. Örneğin pragmatizmin tartışma alanına giren kimi konuların, Ahmet Mithat’ın romanlarında doğrudan felsefî arka planı ile gündeme getirildiği görülür. *Jön Türk* romanında bu durumun örneklerini görmek mümkündür.

Söz konusu tartışmalı hususlardan biri, pragmatizm felsefesinde “iyi” ve “doğru” kavramlarının değişkenliğidir. Sabit ve evrensel bir “iyi”nin olmayışı, pragmatist felsefe savunucularını da zaman zaman ikilemde bırakır. William James pragmatizmin bu yönüne, “*Bir fikrin doğruluğu onun doğasında var olan sabit bir özellik değildir. Doğruluk bir fikirde vuku bulur. Fikir doğru haline gelir; olaylar tarafından doğru yapılır.*” (James vd. 2016: 111) sözleri ile dikkat çeker. James’in göndermede bulunduğu bu muğlaklık, Ahmet Mithat Efendi’nin de zaman zaman değindiği noktalardan birisi olmuştur. *Jön Türk* romanında Nurullah Bey’in Ceylan ve Ahdiye karşısında sergilediği davranışlardan hareketle kişiliğinin iyi mi yoksa kötü mü olduğuna ışık tutmaya çalışan yazar, pragmatizmin ikilemini yaşar. Çünkü kimine göre “iyi” olarak nitelenebilecek davranışlar sergileyen Nurullah, kimine göre bencil tavırlar ortaya koyan birisidir. Nurullah’ın kişiliğinden hareketle yazar, “iyi” “kötü” kavramlarını,

- Nedir?
- Kime göredir?
- Değişken midir?

şeklindeki sorularla irdeler:

“Yukarıki fıkranın sonlarında Nurullah Beyin tasvî-i ahvâlini okurken bu pişkin delikanlının Ceylan Hanım nezdinde gayet tutkun, mahcup, âdeta bir miymıntı olmak üzere telâkki edildiğini tahattur eylediniz mi? Eğer Nurullah'ın mâhiyet-i sahîhası bîçare Dilşinas Hanım nezdinde muhakkak ve malûm olsa idi bu delikanlıyı pek serbaz, pek hovarda, pek alafranga, pek şık bularak mutlaka kerimesi Ahdiye'yi ona vermekte pek büyük bir ihtiraz gösterirdi. Ahvâl-i âlem böyledir. Herkesin, her şeyin iyiliği, fenalığı onları telâkkiye göredir. Bizim iyidir diye telâkki ettiğimizi siz fenadır diye reddediyorsunuz. Hangimiz haklıyız? Bunu hükmetmek mümkün olamaz. İyi ne, fena ne olduğu evvelce tayin olunmalı ki bunlara edilecek kıyasdan bir doğru hüküm çıkarabilelim.” (Ahmet Mithat, 2003: 62).

Yazarın *Jön Türk* romanından hareketle aktarılan bu tartışma konusundan da anlaşılacağı üzere; Ahmet Mithat, eserlerinde pragmatizm felsefesine dair görüşlerini ifade eder. Ona göre, insanlara faydalı olmak, çabalamak bireyin varoluş sebeplerindendir. Kaldı ki çalışmak ve eğitim konusundaki tutkusu onun bilinen en bariz odak noktalarıdır. Öyle ki mezar taşında dahi Nigâr Hanım'ın şu beyti yazılıdır:

Gayretindir sevdiren fazl-ı ulûmu ümmete,

Verzişindir anlatan sevdâ-yısa'yı millete. (Baydar, 1954: 8)

Ahmet Mithat Efendi'nin çalışma ve öğretme tutkusu bu şekilde mezar taşına kadar taşınmış bir haslet olarak karşımıza çıkar. Bu beyit, yazarın çalışmaya duyduğu sevgiyi anlatırken, yazarın eserlerinde de okurlara bu aşkı aşılamaçabası görülür. Ahmet Mithat Efendi'nin çalışmaya ve çalışmanın karşılığını görmeye dair tutkusunu kendi ifadeleri ile de vurguladığı şu cümleleri önemlidir:

“Ben ‘Ölümlü dünyanın neye tahammülü var!’ diye dünyaya küskünlük gösteren ve kendilerine ‘âzâdegân’ süsünü veren erbâb-ı fütûrdan asla değilim. Onları hiç sevmem. Onlara mukâbil ‘Sekiz günlük ömür için dokuz gün çalışmak lazımdır’ diyen kocakarıları derece derece fâik bulurum. Bir dakikamın boş geçtiğini istemem. Çalışırım. Çalışmayı ve onun mükâfatı olan kazancı pek severim.” (Ahmet Mithat ve Muallim Naci, 2011).

Ahmet Mithat Efendi'nin Muallim Naci ile mektuplaşmalarından hareketle oluşturulmuş *Muhaberat ve Muhaverat* adlı kitabından alınmış olan yukarıdaki sözler, onun yaşam felsefesinin somut göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yazarın vermiş olduğu eserlerin ortak paydası olarak görülebilecek faydacılık, onun üslubundaki toplumu iyiye ve güzele sevk etme amacı ile örtüşmektedir. Faydacılığın en bariz görülebileceği hususlar, Osmanlı medeniyeti, İslam ahlâkı ve eğitim gibi temel konulardır. Yazarın bilhassa Osmanlı medeniyetini daha iyi bir noktaya taşımak ve bu medeniyetin gereklerinin insanlık adına en faydalı hususlar olduğuna vurgu yapmak adına pragmatist ölçütlere başvurduğunu söylemek mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi, yaşadığı dönem itibarıyla, Batı ve Batılılaşma konularının yaygın olduğu bir süreçte eserler verir. Batı'yı ve Batı kültürünü iyi bilen Ahmet Mithat, bu birikimini eserlerine de yansıtır. Yazar, döneminde verilen eserlerden ayırt edici bir özelliğe sahip olan bu yazılarında, doğrudan Batı hayranı ya da karşıtı bir tavır sergilemez. Bunun yerine Batı medeniyetinin Osmanlı medeniyeti ile karşılaştırmasını yapar ve bu iki medeniyeti uyum süzgecinden geçirir. "O, hemen bütün edebî ve fikrî eserlerinde Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathi de olsa bir tenkit süzgecinden geçirir ve o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışır." (Timur, 2018: 25). O, topluma fayda sağlayacak kimi Batılı eylemleri faydalı olarak ifade ederken, kimi eylemleri de topluma fayda ve uyum sağlamayacak, yanlış yönelişler olarak değerlendirir. Ahmet Mithat Efendi, topluma faydalı olma ve toplumu daha iyi bir seviyeye taşıma amacı güttüğü için, eserlerinde edebî ve sanatlı ifadelerden ziyade günlük bir dil ve anlatım tarzı kullanır. Bu yönü ile halka hitap ediyor oluşu, onun pragmatist söylemini de destekler. Kamil Yazgıç, *Ahmed Midhat Efendi* adlı yapıtında bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Ben edebî sayılabilecek hiçbir eser yazmadım. Çünkü benim eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette edebiyattan anlamayanlar, nüfusumuzun bilâ mübalâğa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de ekseriyete hitap etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı." (Yazgıç, 1940: 24-25)

Yazarın sanattan ziyade halkın ihtiyacı ile ilgili oluşu, onun söylem şekline de yansımıştır. Öğütler ve mesajlar içeren söylemleri, yazarın hemen bütün romanlarında dikkat çeken hususlardandır. Dolayısıyla onun romanlarını yalnız estetik endişesiyle ele almadığını söylemek mümkündür. Ona göre "roman önce okuyucuya verdiği malûmatla faydalı olan bir vasıta"dır." (Sevük, 1970: 322). Bu yönü ile yazarın söylemindeki pragmatist unsurları ve pragmatizmin edebî mahiyetini bilmekte fayda vardır.

4. Jön Türk Örneğinde Pragmatizm

Tanzimat döneminin en velut yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'nin 1909 yılında kaleme aldığı *Jön Türk*, onun son romanıdır. Bu roman, Ahmet Mithat'ın diğer birçok romanında olduğu gibi edebî ve estetik kaygıdan ziyade sosyal faydayı ön plana çıkardığı önemli eserlerinden biridir. *Jön Türk*'te, Osmanlı medeniyetinin topluma faydası, eğitimin önemi, batılılaşmanın faydacılık süzgecinden geçirilerek ele alınması gibi birçok hususun tartışma konusu olduğu görülür. Romandan örneklerle somutlaştırılmış olan Ahmet Mithat'ın pragmatist yaklaşımı, okurlara hem pragmatizm hem de toplumsal iyileşme konusunda önemli ipuçları sunar.

4.1. Eğitim

Jön Türk'te dikkatlerin çekilmesi gereken hususların başında hiç kuşkusuz eğitim meselesi gelmektedir. Genelde eğitimden, özelde ise kızların eğitiminden her fırsatta bahis açan yazar, *Jön Türk*'te de bu bahsi pragmatizm ekseninde ele alır. Yazarın yaşadığı dönem itibarıyla kızların/kadınların eğitim

görmesi günümüzdeki gibi yaygın bir durum değildir. Bilakis kızların sosyal yaşama dâhil olmadıkları, yaşamlarını yalnızca yaşadıkları evlerin içinde sürdürdükleri bir döneme tekabül eden bir süreçte eserlerini kaleme alan Ahmet Mithat, bu tutumun yanlışlığına dikkat çeker ve kızların/ kadınların öncelikle eğitim faaliyetlerine, sonra sosyal yaşama dâhil edilmelerinin öneminden ve faydalı neticelerinden bahseder.

Romandaki olay örgüsünden genel hatlarıyla bilgi sahibi olmak adına ana karakterleri bilmek faydalı olacaktır. Eserde kalabalık bir kişi kadrosu göze çarpmaktadır. Öncelikle Gazanfer Bey ve Dilşinas Hanım isimli bir çiftten bahsedilir. Henüz evlenmiş olan bu çift Gazanfer Bey’in askere çağırılması ile ayrı düşerler. Öncesinde bir cariye olan Dilşinas Hanım, Gazanfer Bey ile evlenerek evinin hanımı olmuştur. Fakat bu saadeti Gazanfer Bey’in askere gitmesi ile zedelenmiştir. Okuma yazması da olmayan Dilşinas Hanım, tek tesellisi olan mektuplarını dahi başkalarına okutup yazdırır. Dilşinas Hanım’ın bu eksikliğine değinen yazar, vaziyeti şu şekilde değerlendirir:

“Bîçare Dilşinas’ın şuna buna yazdırdığı mektupları okudukça ‘Muhabere muvasalanın nısfı gibidir’ hükmünün ne kadar doğru olduğunu o koca Gazi Gazanfer Bey anlayıp teslim eder. Ah ne yazık ki sevgili zevcesinden gelen mektuplar onun kendi el yazısı değildi. Kendi duygularının tercümesi değildi. O satırlar, o kelimeler Dilşinas’ın ruhundan çıkmamıştı. Ya birkaç para mukabilinde arzuhalçilerin veyahut komşu çocuklarından birisinin kaleminden dökülmüşlerdi. Zavallı Dilşinas bunlara kadın tabirince ‘Aman çok diller dökünüz’ diyor ise de bunların dil dökmeleri kendi tercüme-i ihsâsına benzeyebilir mi? (...) Şu hâlin Gazanfer Bey’e derece-i tesirini anlamak bizim için pek lâzımdır. Zira terbiye-i nisvan hakkında bizce hemen taammüme yaklaşmış olan fikir ve gayret bundan otuz sene mukaddem bu kadar umumî değildi. Kızların yazıp okumaları onların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları kaziyesiyle henüz tevfiik edilemiyordu. ‘Dostuna name mi yazacak?’ itirazı henüz pek kuvvetli olup buna mukabil ‘Hayır. Kocasına mektup yazacak’ sözü bir zaaf-ı miskinânenen kurtulamıyordu. Ezkiyâ- yı erkân-ı harbiyyeden olmasıyla beraber Gazanfer Beyin dahi talîm-i benât gayretini beğenemeyenlerden olmasına isterseniz taaccüp ediniz. Bey herhâlde kızlara dinlerini, mezheplerini, âdâb-ı İslâmîyye ve insaniyyelerini öğretmek lüzumuna kanaatle beraber öyle eline kalemi aldığı gibi karşısındaki erkekleri durduracak mertebelerde talîm-i nisvânı bir türlü zihnine sığdıramıyordu. Ama şimdi şu hâl-i esârette İstanbul’dan aldığı mektuplar kendi zevcesinin sözü olmayıp ara yerdeki başka bir kâtibin sözleri olmasından müteessir olunca bu fikri değişti. Nasıl değişmesin ki kendisi dahi yazacağı, yazdığı mektuplarında gönlünün her istediğini o kâğıda koyamayacak. Zira o sözleri doğrudan doğruya zevcesi okumayacak. Ara yerde bir bîgâne okuyup Dilşinas Hanım o sözleri o yabancının ağzından işitecek.

İşte bu ahvâl-i elîmenin tazyik ve icbarıyla Gazanfer Bey:

-Allah ile ahdim olsun ki kız evlâdım olursa mükemmelen okutturup yazdırayım! Demişti.” (Ahmet Mithat, 2003: 8-9).

Yazarın yukarıdaki aktarımından da anlaşılacağı üzere, Gazanfer Bey'in kendisi de kızların okuması konusunda olumlu bir bakış açısına sahip değildir. Çünkü onda da o dönemdeki hemen herkes gibi, kızlar okuma yazma bilince, sevgilisine, dostuna mektup yazar diye bir algı mevcuttur. Bu nedenle kızların eğitim görmesi konusuna pek sıcak bakmaz. Fakat askere gidip eşi Dilşinas Hanım'la aracı olmaksızın, doğrudan mektuplaşamayınca, eğitimin ne kadar önemli ve faydalı olduğu kanaatine varır. Çünkü yazdığı mektupları tamamen içinden geldiği gibi yazamamaktadır. Bir elçinin eşi Dilşinas Hanım'a okuyacak olması, Gazanfer Bey'in duygularını olduğu gibi aktarmasına mani olmaktadır. Ayrıca ona gelen mektuplar da doğrudan Dilşinas Hanım'ın kendi cümleleri, kendi ifadeleri değildir. Dilşinas Hanım'ın ona gönderdiği mektupları da bir elçiye yazdırdığını bildiği için Gazanfer Bey doğrudan eşinin içinden dökülen duygular bunlar değil diye düşünerek bu durumdan yakınır. Bu ahval onun kızların eğitimsiz olmasından mustarip olmasına sebep olur. Buna bağlı olarak kızların eğitim görmesinin ne kadar faydalı olduğu düşüncesine sahip olur. Bu düşünce onun *"Allah ile ahdim olsun ki kız evlâdım olursa mükemmelen okutturup yazdırayım!"* şeklinde kızını okutma kararı almasını dahi sağlar.

Yazarın Gazanfer Bey ve Dilşinas Hanım'dan hareketle değindiği kızların eğitim görmesinin faydası hususu, yazarın diğer birçok romanında da defalarca vurguladığı bir konudur. Fakat burada yazarın, doğrudan kızların eğitim görmesi faydalıdır demek yerine, okuma yazma bilmediği takdirde ne gibi zorluklarla karşılaşacağını anlatması dikkat çekicidir. Buradan hareketle hem roman kahramanlarının hem de okurlarının bu kanaate varmasını sağlayan yazar, pragmatist bir üsluba bürünür. Pragmatizmde de netice itibarı ile iyi olana, faydalı olana sevk etme amacı güdüldüğünden bahsedildiği üzere, yazarın burada olay örgüsüne verdiği yön de pragmatist olana okuru sevk etmektedir. Neticesi itibarı ile faydalı olan, kızların okuma yazma bilmeleridir.

Pragmatist düşüncenin ön planda tutulduğu *Jön Türk* romanı, Osmanlı ve İslam medeniyetinin gerekli kıldığı kimi hususların fayda boyutuna birçok örnekle temas etmiştir. Yazarın temas ettiği hususlar öncelikle, topluma Osmanlı medeniyetinin ne gibi faydalar sağladığıdır. Bununla birlikte yazar, toplumun da Osmanlı medeniyetine fayda sağlayacak hususlara meyletmesini hedeflemiştir. Bu hususlardan birisi yine kadınların eğitimi konusudur. Bilhassa bu konuya sık sık temas eden yazar, kadınların eğitim görmesinin hem topluma hem de Osmanlı medeniyetine fayda sağlayacağını savunur. Kadınların Fransızca öğrenmesi de aynı şekilde fayda sağlayacak bir diğer konudur. Bu konudan bahis açan Ahmet Mithat, başkahramanı Nurullah ve arkadaşı Salih Ziya arasında geçen diyalogda bunu dile getirir. İki arkadaş arasında evlenme hususunda geçen konuşmada, evlenmek istedikleri kızların hangi niteliklerde olmasını istedikleri tartışılır. Bu diyalogda gençlerin gönüllerinden geçen kızın şu niteliklerde olduğu okurla paylaşılır:

"Şöyle okumuş yazmış olsun. Biraz da müzikaya aşına bulunsun. Efkâr-ı atıkadan çıkmış ise de efkâr-ı cedîdeye henüz girmemiş bulunsun. Biraz da Fransızca bilsin. Değil mi?

-Buna yakın bir şey, hatta Fransızca'yı tarh ve tenzil edersen isabet etmiş olursun.

-Neden? Seninle buna dair etmiş olduğumuz sözlerde sen Osmanlı kızlarının Fransızca öğrenmelerine lüzum görüyordun. Bizde asalet ve necabet hiçbir kimseye cemiyet-i medeniye-i Osmâniyyece çalışmaksızın yaşayabilmek hakk-ı irsini iras etmediğinden ve "demokrasi" usulünce her kabiliyetli gençler merâtib-i âliyye namzet bulunduklarından bir gün olup da büyük bir makama gelinerek süferâ ve mensubâtı ile münasebet peyda edebilecek olursa evdeki kadının Fransızcaya aşına olmasında menâfi-i Osmâniyyece tesirler görüleceğini söylüyordun.

-Hâlâ o fikirdeyim. Zevce-i müstakbelemin Fransızca bilmesini muzır görmüyorum." (Ahmet Mithat, 2003: 133-134).

Nurullah'ın gönlünden geçen kızın tarif edildiği bu diyalogda, kızın her şeyden evvel eğitim görmüş olması istenir. Bazı özelliklerden bahseden Salih Ziya, Nurullah'ın özellikle Osmanlı cemiyetine fayda sağlayacağı için Fransızca konusunu önemseydiğini dile getirir. Çünkü eğitime ve dil bilgisine kapalı kızlar, iyi ve kötü ayrımı yapamayacaklarından hem daha tehlikelidir, hem de herhangi bir kimseye fayda sağlayamaz. Oysa Fransızca bilmek, eğitim almak gibi hususlara ağırlık veren kızlar hem topluma hem Osmanlı cemiyetine, hem de eşine daha faydalı olacaktır.

İki arkadaş Nurullah ve Salih Zeki, üzerine birkaç kez konuşup fikir alışverişi yaptıkları evlilik ve eş konusunda, nihayetinde en pragmatist olan kararı verirler. Hem onlar hem de toplum adına en faydalı olanın Ahdiye gibi eğitilmiş fakat Ceylan gibi serbest yetişmemiş, aile terbiyesi almış bir eğitilmiş kızla evlenmek olduğu kanaatine varırlar. Bunun faydasına şu şekilde değinirler:

"İki arkadaşın sofrası başındaki bakıyye-i musâbahâtı gayet feylosofane bir zemin üzerinde cereyan eyledi. Salih Ziya Bey tehhül ve tezevvücün hilâfındadır. Fakat bir lüzûm-ı sahih sabit olup da insan evlenecek olur, yani evlenmeye mecbûriyet-i sahih görürse mutlaka Ahdiye gibi kadın kadıncık bir kız bulup almak fikrinde bulunuyor. (...)Zira delikanlıların her ikisi Ceylan yolunda serbest ve daha doğrusu ser-bâz bir kızdaki ne kadar korkuyorlar ise öyle bundan seksen sekiz sene evvelki terbiye dâhilinde perveriş-yâb olmuş bulunan kızlara dahi o nispette rağbetsizlik göstererek bütün müddet-i ömründe insana refakat edecek olan bir kadının kendisine söylenen sözü anlar ve kendisi dahi söyleyeceği sözü anlatacak kadar olsun ders görmüş bulunmasına lüzûm-ı kat'î gösteriyorlardı." (Ahmet Mithat, 2003: 145-146).

İki arkadaş arasında vuku bulan evlilik tartışması, her ikisinin de ortak fikirde buluşması ile sonuçlanır. Bu ortak fikre göre evlenilecek kız Ceylan gibi serbest –Avrupaî- bir kız kesinlikle değildir. Çünkü serbestliği dolayısı ile hem çevresine hem kendisine zararı dokunabilecek olan Ceylan'ın sağlayacağı herhangi bir fayda söz konusu değildir. Buna karşın, her ne kadar ilk etapta cazip değilmiş gibi görülse de Ahdiye gibi bir asır öncesinin terbiyesi ile

yetmişmiş bir kız ile evliliğin çok daha faydalı bir tercih olacağını ifade ederler. Eğitim gören bir kız hem kendisine hem eşine hem de yaşadığı topluma fayda sağlayacaktır. Kahramanları ve olay örgüsü ile pragmatist düşünce yapısını açığa vuran yazarın eğitim konusundaki bahsi edilen yaklaşımları, onun eğitime verdiği önemin somut göstergeleridir.

Ahmet Mithat Efendi romanlarında, okurlarına bazı öğütlerde bulunurken, bu öğütlerini gerekçelendirme gereği duyar. Çünkü o, okurlarının tavsiyelerini bağınazca değil; mantık çerçevesinde kabullenmesini ve uygulamasını ister. Bu doğrultuda, yazarın okurlarına öğütlerinin en başında, kötülük ve yanlıştan uzak durmak gelir. Ahmet Mithat bu öğüdü, kötüyü ve yanlış ı ortaya koyarak okurlarına verir. Çünkü bireye en fayda sağlayacak yöntem, onun neyin iyi neyin kötü olduğunu ayırmasını yapabilmesi ile mümkün olacaktır. Tamamen iyi ve doğru yöntem üzere yetiştirilmek kişiye fayda sağlamayacak; bilakis zarar verecektir. Çünkü birey neye karşı kendisini koruması gerektiğini bilmeyecektir. Bu düşünce yapısı ile Ahmet Mithat, okurlarına önce kötüyü ve yanlış ı gösterir; ardından bu davranışlardan uzak durmanın faydalarını anlatır.

Jön Türk romanının başkarakterleri Nurullah ve Ceylan'dan hareketle Ahmet Mithat batılılaşma konusuna oldukça dikkat çekmiştir. Batılılaşmanın hangi bağlamda fayda sağladığı, hangi bağlamda zarar verdiğine dair genel bir değerlendirme yapma fırsatı da bulan yazar, Ceylan karakteri vasıtasıyla Avrupa'daki kadınların yaşam şekilleri, eğitim ahlâkı gibi konular başta olmak üzere, batılılaşmayı pragmatist felsefenin odaklandığı farklı temeller üzerinden irdelemiştir

4.2. Gelenek

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanında pragmatist söylemler bağlamında 'eğitim' kadar dikkatleri çektiği bir diğer konu 'gelenek'tir. Bilhassa Osmanlı ve İslam medeniyetinin geleneklerinin yoğun bir şekilde yaşatıldığı dönemde eserler icra eden yazar, bu geleneklerin pragmatist eleştirisini yaparak okurlarına yön vermeye çalışır. Çünkü ona göre yalnızca gelenek olduğu için, neticesi önemsenmeksizin hayata geçirilen uygulamalar, tamamen külfet niteliğindedir. Pragmatist tutumla örtüşmeyen bu duruma yazar, romanlarında sık sık göndermelerde bulunmuştur.

Jön Türk, yazarın bu tutumunun en dikkat çeken örneklerini barındırır. Romanın başkahramanlarından Nurullah ile Ceylan, iki farklı zihin yapısına sahip karakterlerdir. Nurullah, Dilşinas Hanım'ın kızı Ahdiye ile evlenmek ister. Gönlü Nurullah'ta olan Ceylan bu izdivaca mani olmak adına birçok yalana ve hileye başvurur. Bu hikâyede yazar, öncelikle Nurullah ve Ahdiye'nin izdivaçlarından önce görülen hazırlıklardan ve geleneklerden bahseder. Yapılan birçok hazırlığı gereksiz gören yazar, bunların insanlara fayda sağlamaktan çok zararının olduğunu savunur. Misafir davet etmek, yemek vermek, gelini görmek gibi olumlu başlıklar altında uygulanan bu âdetler,

Nurullah ve Ahdiye'nin düğününden önceki hazırlıklar niteliği ile şu şekilde aktarılır:

“Düğünlerde halkı yemeklemek meselesi! Malum a? Külfetin en büyüğü bu şey olduğundan zamanımızda bu âdet yavaş yavaş kalkıyor. Keşki hızlı hızlı kalksa! Keşki defaten kaldırılıverse! Hoş bâdi-i emirde bunu ilga etmek geline bakmaya gelmek âdetini ilga kadar müşkül görünür ise de bu âdetlerin ikisi de o kadar mûcib-i şikâyetdir ki halk ne olursa olsun göze aldırarak bunlar lağvettikleri gün binâ-yıistibdâdihedim ile hürriyeti iade ve idame etmişçesine bir muvaffakiyet-i azîmeye nail olmuş sayılacaklardır. (...) Geline bakmaya gitmek! On sekiz mahalle aşırı yerlerden kadınlar sökün ederler. Davetli değiller. Fakat onlar davetlilik, davetsizlilik bilir mi? Bazı yeni düğünlerde geline bakmaya gelecek olanlara evvelce birer kart irsaliyle onları bu suretle de davet etmiş olmak yolu bulunmuş. Ne güzel yol ama kadınlar o güzel yollara gelirler mi? Mahalle bekçisi kapıda! Bir de jandarma var. Bir de polis var. Heyhat! Önerine gelenleri paralarcasına edilen hücumlara bunların hangisi tâb-âver-i mukavemet olabilirler! (...) Mutlaka girecekler. Hem çarşaflarını, ayakkabılarını çıkarmak da yok. Çıkarsalar nereye koyacaklar? Kim muhafaza edecek? Eğer hava biraz da yaşlık ise var ya, vay o düğün hanesinin hâline! İçine dört beş tulumba alınarak yangından kurtarılmış haneye benzedi gitti. Şimdi tasavvur buyurulusun. Hane içi bu hâlde bulunmakla beraber yüzlerce davetli misafirlere yemek çekilecek. Bizim Dilşinas Hanımın düğünü gibi orta hâlli bir düğünde lâakal kırk elli sofraya yemek verilecek. Bunun için her takımı ile dışarıdan aşçı tutulmuş. Sofracı tutulmuş. Birkaç sofraya birden verileceği cihetle yemek buharı evin etrafını istilâ etmiş. Yağ kokusu zerde kokusuna karışmış. Herkesin alelâde kuşluk yemeği saati olan vakitten üç dört saat evvel yemek verilmeye başlamış. (...) Bu sofralara oturtulacak olan biçareler açlıktan gebermeye takrip ediliyorlar.” (Ahmet Mithat, 2003: 34-35).

Düğün evinin vaziyetini anlatan Ahmet Mithat, yemek verme âdetinde tarafların girdiği halin bir panaromasını çizer. Öncelikle, düğün sahibi için bu geleneğin maddî manevî zorluklarını anlatan yazar, davetlilerin de birçoğunun iyi niyetle gelmediğini, etrafı süzüp eleştirme niyeti içerisinde olduğunu ifade eder. Ayrıca yazar, kalabalıktan dolayı birçok yardımcının tutulması da lazım gelen bu âdetlerin, artık amacından sapmış, faydası değil, bilakis zararı olan uygulamalardan olduğuna dikkat çeker. Düğün evinin halini anlatmaya devam eden Ahmet Mithat, şu şekilde yakınmalarını sürdürür:

“Sofracılıktan bihaber olan terbiyesiz hizmetçinin birisi bir veya birkaç hanımın üzerine kuru bamyaya sahanını giydirivermiş. Avuç dolusu paraya mal olmuş bulunan rubasına hanımların ciğerleri yanıyor ama ne diyecek? Her taraftan ‘uğurdur inşaallah’ tesliyetlerine boyun eğmeyebilecek mi? Bir sofradan halk kalktıktan sonra evlerin hâl-i tabiîlerinde olduğu veçhile sofralar ve levâzım-ı malûmesi sabunlu sular ile yıkanacağına bu kadar ihtimama vakit müsait olmamak hasebiyle sadece bir kuru bez ile silmek suretiyle iktifa olunuyor. Yağ yağ üstüne binmiş, kir kir üstüne. Havlu, peşkir namlarıyla misafirlere verilen bezler ele alınabilecek hâlden çıkmışlar, mide olsun da

bunlardan iğrenmesin. (...) Fakat çare yok! Görenek! Eğer bir sınıf misafirleri yemeğe davet etmeyecek olsalar gücenmek muhakkak. Bunların hemen kâffesi bir düğün hediyesi de getirmişler. Kimisi soğan zarı kadar ince birer gümüş kupa. Kimisi yine bu yolda yapılmış eski biçim bir çift zarf ve fincan! Velez ki hediyeler biraz daha girân- bâha olsunlar. Ne kadar girân-bâha olmak lâzım gelir ise davetlilerin şikâyetleri o kadar artacak. Zira bir familya yılda düğün ve loğusa gibi sekiz on cemiyete davet edilecek olur da her birine de az çok girân-bâha hediyeler götürecektir olursa aile bütçesi bozuldu gitti. (...) Düğünlerimiz için şu fıkramızda tasvir ettiğimiz şeyler tasvire şayan olan şeylerin binde birisi olamaz. Yalnız bazılarını ihtar edişimizden kari ve karielerimiz külliyyatına intikal edebilirler. Hiç şüphe edemeyiz ki bu beyhude külfetleri, bu kuru kalabalıkları kendileri de istihsan etmezler. Hele zihinlerini biraz daha tevsî ederek ve gözlerini biraz daha açarak ‘çeyiz’ namıyla ne kadar lüzumsuz şeylere ne çok paralar sarf edildiğini düşünecek olurlarsa ev yapmak demek olan düğünlerin âdeta ev yıkmak ile hükümde müsavi düşeceğini kendi kendilerine hükmederler. Orta hâlli bir adamın gelin edecek üç kızı oldu mu vay hâline! Meğer ki bol ağırlık verecek tâliplere rast gelsin. Ama zamanımızda ağırlık ile kız alabilecek babayığitler şöyle dursun aldığı kızı beslemek gayretiyle alacak kahramanlar bile nedret peyda etmişlerdir. Selâmet-i umûmiyye, terakkiyât-ı medeniyye, teksîr-i tenâsül, muhâfaza-i servet noktânazarlarından şu tezvic ve tezevvüc meselesinin pek ziyade muhtâc-ı ıslâh olduğunu inkâra mecal olmayıp inşaallahkarîben bu ıslahın müyesser olduğunu görürüz diye duada kusur etmeyelim. Belki kabûl-gâh-ı rabb-i izzete vasil olur.” (Ahmet Mithat, 2003: 35-36).

Görüldüğü üzere, yazarın esas yakındığı âdetlerimiz değil, onların uğradığı değişimdir. Ne kız tarafına ne erkek tarafına fayda sağlayan, davetlileri dahi zora sokan, memnun etmeyen kimi gelenekler, pragmatizmden olabildiğince uzaktır. Bunların kimseye faydası yoktur. Dolayısıyla yazar, bunungibi kalıplaşmış ve kırılmaz gibi görülen geleneklerin yavaş yavaş da olsa ortadan kalkması gereğini dile getirir. Çünkü her iki taraf için de külfet oluşturan bu âdetler, artık kimsenin uygulamak istemediği zoraki uygulamalardır. Yazar, bunların tarafların rızası ile ve kim ne der kaygısı taşımadan, uygulamadan vazgeçilmesi gereken şeyler olduğuna vurgu yapar. Hem evlenecek çift hem aileleri hem akrabaları ve hem de eş-dost için en faydalı olan yaklaşım budur.

Ahmet Mithat *Jön Türk* romanında değindiği gelenekçilik konusuyla, körü körüne gelenekleri ve Osmanlıcılığı savunmayarak önemli bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlıcılığın da, Türklüğün de, gelenek-göreneklerin de faydasını sorgulayan yazar, bu uygulamaların her şeyden evvel okurlarını iyiye sevkeden doğrular olması gerektiği düşüncesine sahiptir. Bu düşüncesi ile yazarın, netice itibari ile fayda sağlamayan, şartlar ne olursa olsun uygulamak zorunda bırakılan bu gibi tutumların artık uygulamadan kalkmasını destekleyen pragmatist bir üsluba sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bir dönem değerli olan, insanlara fayda sağlayan kimi eylemler/gelenekler, bir süre sonra değerini yitirip, külfet hükmünü alabilir. Söz konusu örneklerle Ahmet

Mithat Efendi, yerine göre değer kazanan olguların değişebileceğine gönderme yapar. Duruma ve şartlara göre faydalı olanın değişkenlik göstermesi, pragmatizmin de temel iddialarındandır. Bu düşünce sistemi ile hem rasyonalizmin hem inakçılığın/dogmatizmin eleştirisini yapan pragmatizm, Emile Durkheim'in tespitlerinde de görüleceği üzere sabit ve değişmeyen değer yargısının³ karşısındadır. Durağan bir doğrunun ya da gerçeğin söz konusu dahi olamayacağını vurgulayan bu pragmatist görüşü, ünlü düşünür Durkheim şu cümleleri ile ifade eder:

“Eğer doğru usûlünün yaptığı gibi durgun, zamana ve yere göre değişmez bir şey gibi tasarlanırsa, doğru gerçeği anlattığına göre gerçeğin de sonsuza değin durgun kalması gerekir. Ama tersine eğer gerçeklik yaşayan bir şey ise, dönüşüyor ve durmadan yeniden doğuruyorsa, doğrunun da bu değişimler içinde gerçekliği izlemesi, kendisinin de değişmesi ve yaşaması gerekir. (...) Pragmacılığa egemen olan duygu, inakçılığa esin veren duygunun tam karşıtıdır. Bu duygu olgu ve nesnelerde değişken olan ve değişebilir olan her şeyin duygusudur. (...) Dünya koşullar elverir vermez kendilerini gösterebilecek sınırsız olasılıklarla doludur.” (Durkheim, 2016: 47).

Durkheim pragmatizmin değişken bir yapıda oluşuna yukarıda aktarılan ifadeleri ile işaret ederken, kuramın öncülerinden William James'in de bu husustaki kimi tespitleri dikkat çekicidir. Pragmatizmin rasyonalizme üstünlüğünün de bir delili olarak değerlendirebileceğimiz James'in tespitleri şu şekildedir: "Rasyonalizme göre gerçeklik ezelden beri hazır ve tamamlanmış durumdadır; oysa pragmatizme göre gerçeklik hala oluşma sürecinde olup geleceğin kendisini tamamlamasını bekler vaziyettedir. Birine göre evren mutlak olarak güvenli bir yerken, diğerine göreyse hala maceralara açıktır." (James, 2015: 187). Buna göre rasyonalizmin tamamlanmış, durağan gördüğü gerçeklik, pragmatizme göre sürekli bir oluşum ve değişim içerisinde. Yani gerçeklik canlı bir değerdir. "Pragmacılık, gerçeğin ne değişmez, ne de herkes için aynı olmadığını göstermeye çalışıyor." (Durkheim, 2016: 55). Durkheim ve James'in hem dogmatizme karşı çıkması, hem rasyonalizmi eleştirmesi, düşünürlerin pragmatist düşünce yapılarının ürünleridir. Çünkü pragmatizm durağan ve sabit gerçeklerin, doğruların ve ihtiyaçların bilimsellikten uzak olduğu kanaatinde. Bu yönü ile değişken olan, duruma ve şartlara göre farklılıklar gösteren pragmatist algı, Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde ve özellikle *Jön Türk*'te sıklıkla kendisini gösterir.

4.3. Batılılaşıma

‘Batılılaşma’, Tanzimat dönemi eserlerinin birçoğuna konu olmuş, birçok yazar tarafından değerlendirilmiş ve eleştirilmiş konuların başında gelir. Bu konu -birçok romancı tarafından bahsi edilmekle birlikte- Ahmet Mithat Efendi ile bilhassa özdeşleşmiş bir husustur. Çünkü o çağdaşlarının aksine, Batılılaşmanın kayıtsız şartsız kabulü ya da reddi yoluna gitmemiş,

³ *Jön Türk* romanında bu değişmeyen değer yargılarının en önemlisi gelenekler konusudur.

Batılılaşmanın Osmanlı medeniyetine fayda sağladığı ölçüde hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu konuda başvurulabilecek ve faydalanılacak en önemli eserlerin başında Orhan Okay'ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* isimli çalışması gelir. Söz konusu hususu inceleyen ve değerlendiren Okay, yazarın Batı medeniyeti karşısındaki tutumunu tüm yönleriyle irdelemiştir. Okay, Ahmet Mithat'ın batılılaşma konusunu ele alırken dönemindeki diğer yazarlara nazaran daha pragmatist bir üslup benimsediğini ifade eder. İlerlemeye, değişime ve harekete her daim açık olan yazarın bu tutumu onun eserlerinde önemli bir belirleyicidir. Okay'ın bu husustaki ifadelerine burada yer vermek faydalı olacaktır:

“Gerçekte de bu onu Tanzimat devrinin diğer mütefekkir ve müelliflerinden ayıran bir faktördür. Edebiyatta umumiyetle Şinasi'yle başlattığımız Genç Osmanlılar ve Jön Türklerle Meşrutiyete kadar devam eden Tanzimat devrinin Batılılaşma hareketlerinin şahsiyetleri için bu mesele ekseriya rejim nokta-i nazarından düşünülmüştür. Bunda da çok defa nazariyatta kalınmış, pratikte hüsrana düşülmüştür. Bu bakımdan Ahmed Mithat Efendi maddî veya manevî her sahada umum Osmanlı milletinin saadeti gibi daha pragmatist bir neticeye ulaşmak ister.” (Okay, 2017: 29).

Ahmet Mithat'ın tek yönlü olmayan Batı yaklaşımı, önyargı ve bağnazlıkla değil, akıl ve sağduyu ile ele alınmış bir değer yargısıdır. Batı'yı ve Batı'nın kültür ve medeniyetini iyi bilen Ahmet Mithat, bu bilgileri ışığında romanlarında Batı ile Osmanlı medeniyetini mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye alır. Bu bağlamda yazarın 'Batılılaşma' konusundaki göndermelerini iki başlık altında incelemek doğru bir sınıflandırma olacaktır. İlk olarak yazarın okurlarını teşvik ettiği bir Batılılaşma unsuruna dikkat çekilirken, ardından yanlış olarak niteleyebileceğimiz batılılaşma unsurlarından bahsetmek gerekmektedir. Neticeleri itibari ile yanlış olarak nitelendirilen yahut teşvik edilen bu tutumlar, yazarın birçok romanında bilhassa dikkat çekilen konulardandır.

4.3.1. Teşvik Edilen Batılılaşma

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanında ele aldığı 'Batılılaşma' konusunu iki ayrı başlık altında değerlendirmek gerektiğinden bir önceki kısımda bahsedilmişti. Bu bağlamda yazarın öncelikle netice itibari ile pragmatist gördüğü Batılılaşma unsurlarını ele almak yerinde olacaktır. Bu eylemlerin Osmanlı kültür ve medeniyeti adına faydalı olacağı görüşünde olan yazar, bunların neticelerine dikkat çekmiş ve okurlarını bu yaklaşımlara teşvik etmeye çalışmıştır. *Jön Türk* romanındaki örnekler yazarın teşvik ettiği batılılaşma unsurlarını görmek adına önem arz eder.

Romanın başkarakterleri Nurullah ve Ceylan'dan hareketle Ahmet Mithat batılılaşma konusuna dikkat çekmiştir. Batılılaşmanın hangi bağlamda fayda sağladığı, hangi bağlamda zararı dokunduğuna dair burada genel bir değerlendirme yapma fırsatı da bulan yazar, roman karakterlerinden hareketle bu konuya dair bazı felsefî görüşlerini dile getirmiştir. Ceylan karakteri ile

Avrupa'daki kadınların yaşam şekilleri, eğitim ahlâkı gibi konular başta olmak üzere, pragmatizm felsefesine kadar birçok bağlamda batılılaşmayı değerlendirmiştir. Yazarın dikkat çektiği hususlar şu şekilde okurlara sunulmuştur:

“Ceylan gibi Avrupa'nın mesâil-i nisvâniyyeye dair olan matbuatını okudukları gibi serbestî-i nisvândan müstefit olan birçok erkekler dahi o kariât-ı serbestî-perestâna yardım ederler. Mütalâa ettikleri şeylerin netâyicinden onları haberdar ederler. Nev'-i nisvâna karşı bu tavr-ı ahrârânede bulunmayı da bir şıklık sayarlar. Binaenaleyh bu hakayıki onlardan gizlemeye çalışmak bir hey'et-i müstebidenin çehre-i hürriyeti nazar-ı halktan setr etmesine benzer ki mümkün olamadığı yakında görülmüş olan kendi misalimizle müstedildir. "Hürriyet" bir dereceye kadar, bir bakıma göre, ondan istifadeyi bilenlere kıyasen pek nafi, mukaddes bir nimet olmakla beraber, diğer bir bakıma göre diğer derecâta nazaran ve bahusus ondan istifadeyi bilmeyenlere kıyasen ne kadar tehlikeli bir nimet olduğunu da işte şu birkaç aylık hayât-ı ahrârânemizde görmüşüz, anlamışızdır.” (Ahmet Mithat, 2003: 54-55)

Ceylan'ın tutumu ve onun bu tutumunun zararının dokunduğu Nurullah ve Ahdiye, yazarın pragmatist felsefesini okurlarına aktarmadaki en etkili malzemesidir. Çünkü Ceylan'ın yaptığı ve yapabileceği şeyleri kestirebilmek, Ceylan'ın bildiği kötülükleri bilmekten geçer. Fakat Osmanlı kültür ve medeniyetinde üstü örtülerek yokmuş gibi gösterilen kötülükler normalde hayatın içinde mevcut olmasına rağmen yok hükmünde değerlendirilir. Bu kötülüklerden uzak, temiz bireyler yetiştirmek adına bu kötülüklerin üstü tamamen kapatılmış olmakla birlikte bahsi dahi söz konusu değildir. Bu davranış Avrupa medeniyetinde mümkün olmayan bir tutumdur. Çünkü halk eğitim görmüş kimselerden oluşmaktadır. Osmanlı kültür ve medeniyetinde ise bilhassa kızları bu kötülüklerden uzak tutmak adına kızların eğitimine önem verilmemektedir. Bu nedenle bu kötülüklerden habersiz bireyler yetişmektedir. Ahmet Mithat, en azından bu kötülüklerden haberdar olmak adına batılılaşmanın fayda sağlayan yönlerinin de varlığına dikkat çekerek, bu yönüyle dahi olsa batılılaşmanın gereğini dile getirir. Ceylan karakteri üzerinden batılılaşmanın yanlış yönlerini değil; faydalı cihetini esas almak gereğini vurgular. Kötülükleri, korunmak adına bilmenin gereğinden bahseder; Ceylan gibi uygulamak için değil. Netice itibari ile batılılaşma ve kötülüklerin öğrenilmesi, bilinmesi, insanlığa fayda sağlayacak hususlardır. Bunların toplum tarafından gündeme getirilmesi gerekmektedir.

Ceylan, Nurullah ve Ahdiye karakterinden hareketle yazar, batılılaşmanın pragmatist yönüne ışık tutarak, fayda-zarar cihetine felsefî bir bakış geliştirir. Bu yönüyle hem pragmatizm felsefesi yapar, hem de batılılaşmayı hangi bağlamda savunup hangi noktalarda eleştirdiğine açıklık getirir.

4.3.2. Yanlış Batılılaştırma

Ahmet Mithat Efendi, ‘yanlış batılılaştırma’ konusuna dair yazdığı yazılarla bilhassa dikkat çeken önemli yazarlardandır. Genç Osmanlıların yanlış batılılaştırmaya yoğunlaştığı ve bu konuda eserler verdiği bir dönemde Ahmet Mithat bu hususa farklı bakış açıları getirmeyi başarmıştır. O, batılılaştırmanın doğru ve yanlış neticelerini bir arada vererek okurun bu neticeyi görmesini ve kendisine bir yol haritası çizmesini sağlamıştır. Pragmatist açıdan yanlış batılılaştırmanın örneklerini barındıran *Jön Türk* romanında, bu bağlamda dikkatleri çeken birçok gönderme bulunmaktadır. Yanlış batılılaştırmaya pragmatist bakış açısı ile vurgu yapan Ahmet Mithat’ın *Jön Türk* romanında değindiği hususlar, yazarın pragmatizme bakış açısını anlamak adına önem arz eder.

Jön Türk romanının önemli karakterlerinden Ceylan, Nurullah’ın Ahdiye ile izdivacına mani olmak adına birçok oyun /düzen kurar. Batı ahlâkı ile yetişmiş ve ona göre yaşamakta olan Ceylan, yaptığı oyunlarda olabildiğince cesur davranır. Okurların da fark edebileceği üzere, gözü bir erkek kadar kara olan Ceylan, korkusuzluğu nedeni ile olayların ilerisini düşünmeden hareket eder. Bu nedenle oldukça hür ve cesurca kurguladığı oyunlar, sonunda onun başına çorap örecektir. Ceylan’ın bu tutumunu eleştiren ve pragmatist bulmayan yazar, her ne kadar kızların eğitim görmesini ve sosyal olmasını savunsa da, bunun belirli ölçütlere göre yapılması gerektiğini dile getirir. Ona göre, yanlış ve yanlıştan uzak durmanın gereği de aynı şekilde kızlara öğretilmelidir. Çünkü Ceylan örneğinde olduğu gibi, bu tipler ne kadar tehlikeli ise, evinden hiç çıkmayan tamamen dışarı kapalı bir kız da o kadar tehlikeli olabilir. Bu durumda dengeyi sağlamayı okurlarına tavsiye eden yazar şu ifadelerde bulunur:

“Her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiyye ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbestî-i tabîî hâlinde gezip yaşayan kuşlar da vakıa gûnâgûn tehlikelere maruzdurlar. Kendilerinden daha kuvvetlileri elinde zebun ve makhûr kalırlar. Fakat kafesteki kanarya bir an için kapısını açık bulur da karşıdaki ağacın dalına kadar gidip konar ise en âciz, en miskin kuşların taarruzlarından bile kendisini müdafa edemez. Şu kadar ki kanaryamıza idman vereceğiz, kendi kendisini müdafaaya muktedir olmak için cesaretlendireceğiz diye mevzûiyyet-i asliyye ve tabiiyyesinden çıkaracak olursak vakıa bir zamana kadar bu sevimli kanaryayı bir atmaca olmuş zann-ı bâtilına düşer isek de o her hâlde nazik bir kanarya olmak tabiatından harice çıkamamış olduğundan ‘ben bir atmacam’ cesaretiyle saldırdığı kuşlar pençesinde yine makhûr olur ve böyle istidâd-ı tabîîsi haricine çıkmış olmak gayretiyle saldırdığı için duçar olduğu felâketine acıyanlardan ziyade gülenler hak kazanır.(...) Muhaverede elbette dikkat buyurulmuştur ki Ceylan Hanım kendi mini mini felsefesinin esasını Avrupa’dan almış, ama bazı cihazlarını eksik almış. Hele bazı cihazlarını lüzumundan pek çok fazla almış. Öyle bir sûret-i garibede ki Avrupa’da

kendisine küfüv olabilecek sınıfın içinde bulunsa eksik almış olduğu cihetlerinden dolayı kendisinin Nurullah Beye isnat eylediği mıymıntılığı kendine isnat ederlerdi. Lüzumundan fazla almış olduğu cihetlere gelindiği zaman dahi ‘Aman bu Türk kızı ne başı açık şey! Ne cür’etli şey! Bu kız değil âdeta bir delikanlı. Hem de cüretini ser-bazlık derecelerine vardırırmış en tehlikeli bir delikanlı’ diye Avrupalı kızlar dahi Ceylan’ın yanından kaçarlardı. (...) Romanımızın ilerilerinde Ceylan Hanımın filvaki takarrübü ne kadar tehlikeli bir mahlûk olduğunu meydana koyacak türlü hâller görülecektir. O kadar acayip ve garip hâller ki kari ve karielerimizden birtakımı ihtimal ki bu hâllerin perde-i sükût ile setri daha münasip olacağı fikrinde bulunacaklardır.” (Ahmet Mithat, 2003: 52-53)

Ceylan Hanım’ın Batı kültürü ile yetişmiş olması, Batı ahlâkını benimsemiş olması onun davranışlarına olumsuz yönde yansımıştır. Bu Batı kültür ve medeniyetinin yanlışlığından değil, Ceylan Hanım’ın acemiliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü muhatabı olan kimseler Batı medeniyeti ve ahlâkı ile yetişmemişlerdir. Bu onun davranışlarının neticesini şekillendirmektedir. Öncelikle daha çok Osmanlı medeniyeti ile yetişmiş olan Nurullah her ne pahasına olursa olsun sevdiği, evlenmeye niyetlendiği kızıdan vazgeçmeyecek, bilakis ona daha da bağlanacaktır. Nurullah Ceylan’ın fitratında bir erkek olsa idi, onun kolay olanı tercih edip Ahdiye’den vazgeçmesi gerekirdi ama bu böyle olmaz. Ayrıca Ceylan hem Doğu hem Batı medeniyet ortamında yaşadığı için, huy ve ahlâk bakımından da tutarsızlıklar yaşamaktadır. O, Avrupa medeniyetinin kimi cihetlerini eksik kimi cihetlerini fazla almıştır. Bu tutumu ile hem Avrupa hem de Osmanlı kültür ve medeniyetini hakkı ile bilip, faydalı olana yönelen doğru insan olamaz. O halde pragmatist olan tutum bir şeyleri bilmek değil, hakkı ile bilip ölçüp tartabilmektir. Ahmet Mithat, Ceylan’dan hareketle bu gerçeğe vurgu yapmış ve okurlarını Ceylan gibi olmaktan uzak durmaları gerektiği yönünde uyarmıştır. Çünkü Ceylan’ın söz konusu tutumu Ceylan’ın kendisi de dâhil olmak üzere kimseye fayda sağlaması mümkün olmayan yaklaşımlardır. Ceylan karakterinden hareketle yazarın göndermede bulunduğu yanlış batılılaşma örneği, pragmatizmin tek ve sabit bir doğrusunun olmayışını akıllara getirir. Nitekim pragmatist düşünce kuramının duruma göre değişiklik göstermesi William James’in de özellikle vurguladığı hususlardandır. Ünlü düşünür, pratik bir amaca hizmet eden ev örneğinden hareketle pragmatizmin duruma göre farklı yorumlar getireceği şartları örnekler:

“Eğer ormanda kaybolmuş ve çok acıkmışsam, patıkaya benzer bir şey bulduğumda, o yolun sonunda bir insan yerleşimi olduğunu düşünmem son derece önemlidir. Çünkü böyle yapıp yolu takip ederek kendimi kurtarabilirim. Burada doğru düşünce yararlıdır, çünkü onun nesnesi olan ev yararlıdır. Dolayısıyla doğru düşüncelerin pratik değeri öncelikle nesnelerin bizim için sahip oldukları pratik önemden kaynağını alır. Gerçekte düşüncelerin nesneleri her zaman önemli değildir. Başka bir seferde o ev benim için bir kullanıma sahip olmayabilir; böyle bir durumda o eve dair düşüncem doğrulanabilir olsa da pratik olarak alaka dışıdır ve örtük kalsa daha iyi olur.” (James, 2015: 112-113).

James'in ihtiyaca göre pragmatist neticeler doğuran ev örneği, nesnelerin pragmatist sabit bir niteliğinin olamayacağını gösterir. James'in nesneden hareketle anlattığı bu durum, eylemler için de geçerlidir. İhtiyaca göre kimi eylemler pragmatist neticeler sunarken, kimileri fayda unsurundan uzaktırlar. Ceylan'ın okuduğu kitaplar ve aldığı eğitim de James'in bahsini ettiği her zaman faydalı neticeler sunmayan eylem ve nesnelere somut örneklerdendir.

Sonuç

Pragmatizm akımı, gerek doğuş zemini, gerekse uygulama çerçevesi olarak felsefî ve iktisadî bilimlerin inceleme alanı olmakla birlikte, edebî metinlere de önemli katkılar sağlar. Genelde sosyal bilimler metodolojisinde bir yaklaşım olarak ele alınan bu akım, özelde edebiyat biliminde de ciddi bir çalışma ve inceleme alanı sunar. Edebî metinlerde natüralist ve rasyonalist cereyanların olduğu bir dönemde boy göstermiş olan pragmatizm; öncelikle bir düşünce akımı olarak ele alınabilir. Akımın içgüdüsel ve hümanist yönü, onun kuramsallaşmadan önce de izlerinin aranmasını gerekli kılar.

Pragmatizmin sosyal bilimlere ve edebî metinlere yansımaları, kuramsal düzlemle birlikte, düşünsel bir incelemeyi de gerekli kılar. Bu inceleme, edebî metinler aracılığıyla ve topluma ve bireye faydalı olmaya çalışan kalemlerin tespitiyle mümkün olur. Bu kalemlerin başında ise hiç kuşkusuz, Ahmet Mithat Efendi gelmektedir. Tanzimat döneminin yarım asır boyunca birçok konuda kalem oynatan usta yazarlarından olan Ahmet Mithat Efendi'nin kalemindeki esas kaygı, topluma faydalı olmaktır. Osmanlı milletine fayda sağlamak, onu daha müreffeh bir seviyeye ulaştırmak için toplumun her kesimine hitap eden eserler veren Ahmet Mithat, bilhassa toplumsal faydayı ön plana çıkarma misyonunu üstlenmiştir. Yazarın *Jön Türk* romanından hareketle somut örneklerini incelediğimiz söz konusu kaygısı, kızların eğitim görmesi, gelenek, batılılaşma gibi birçok konudan hareketle mercek altına alınmıştır. Açık görüşlü ve gelişime açık bir yazar olarak döneminin önemli eserlerine imza atmış olan Ahmet Mithat, bu eleştirel perspektifiyle de pragmatist yazarlar başlığı altında değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Ahmet Mithat Efendi. (2003), *Jön Türk*, Kâzım Yetiş (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ahmet Mithat Efendi ve Muallim Naci. (2011), *Muhaberat ve Muhaverat*, Ömer Hakan Özalp (haz.), Özgü Yayınları.

Baydar, Mustafa. (1954), *Ahmet Mithat Efendi*, Varlık Yayınları, İstanbul.

Çetişli, İsmail. (2006), *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Durkheim, Emile. (2016), *Pragmacılık ve Toplumbilim*, Özer Ozankaya (çev.), Cem Yayıncılık, İstanbul.

- Eagleton, Terry. (2012), *Eleştiri ve İdeoloji*, Savaş Kılıç (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Evin, Ahmet Ö. (2004), *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Gökçek, Fazıl. (2012), “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarının Yeni Yayınları ve Ona İsnat Edilen Bir Roman”, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Hitchcock, Louise A. (2013), *Kuramlar ve Kuramcılar*, Seda Pekşen (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- James, William. (2015), *Pragmatizm*, Tahir Karakaş (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırık, Hikmet ve Morva, Oya. (2016), *Cumhuriyet ve Pragmatizm*, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Moran, Berna. (2011), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, Berna. (2011), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okay, Orhan. (2017), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özön, Mustafa Nihat. (2015), *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Papini, Giovanni. (2016), *Bitik Adam*, Sinem Carnabuci (Çev.), Monokl Yayınları, İstanbul.
- Peirce, Charles Sanders, William James, John Dewey. (2016), *Pragmatizm Pratik Bir Felsefe/ Seçme Yazılar*, Sara Çelik (der.- çev.), Doruk Yay., İstanbul.
- Servet, Mehmet. (2014), *Fikir Hayatımız*, Osman Bahadır (haz.), Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Sevük, İsmail Habib. (1970), *Tanzimat Devri Edebiyatı*, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul.
- Timur, Kemal. (2018), “Avrupa’da Bir Cevalan’ın Muhayyel Mukaddimesi: Paris’te Bir Türk”, *Avrupa Macerasının Erken Dönem Bir Örneği: Avrupa’da Bir Cevalan*, Manas Yayıncılık, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ankara.
- Yazgıç, Kamil. (1940), *Ahmed Midhat Efendi*, Tan Matbaası, İstanbul.
- Yücesan, Barış. (2017), “Giovanni Papini’nin *Bitik Adam* Adlı Yapıtında Pragmatizme Bakış”, *DTCF Dergisi*, 57. 1.